

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

123. ÉVFOLYAM

2007

ARGUMENTUM KIADÓ

2

Buda visszafoglalása (1686. szeptember 2.) a bécsi Szent Család Társulat röplapján. A grafikus művészetek régebbi története „legforradalombb” eseményének magának az új technikának a felfedezését tekinthetjük. Jelentősége abban rejlett, hogy a művészi formák még szélesebb tömegekhez való könnyebb eljuttatására vállalkozván melléktevékenység címén az ismeretterjesztés és az ízlésfejlesztés is megtörtént. A grafikusok által kidolgozott témák között igen fontos helyet foglal el a vallás, így a szentek és a különböző zarándok-templomok képei. Hasonló budai ábrázolás már eddig is ismert volt, például Szt. István országfelajánlása.¹ Itt azonban még csak az égi segítség kérését ábrázolták.

A lapra vonatkozó összes ismeret magáról a lapról származik. A metszetet a budapesti Múzeum Antikvárium XIV. aukcióján² sikerült a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka számára megszerezni, és most a gyűjteményben a 2006.1. leltári számot viseli. Az egylapos nyomtatvány alul levágott lemezének mérete 355×352 mm. A papíron elhalványult vízjegy látható, amely mászó rákot ábrázol felülnézetben. A lemez alsó részét kissé levágták. A hiányzó részeket restaurátor pótolta. A lemez hátsó fele üres, első felén pedig vegyes, rézmetszet és rézkarc technikával dolgoztak. A lap alján kétsoros német felirat mondja el keletkezéstörténetét: „Einer Hoch Löblichen Bruderschaft JESU MARIAE und JOSEPHI verehrte zue einem Fridt und Freidenreichen Newen Jahr von Carl Ludwig Schmausser der selben bestelten Ansager alhir in Wien bey S. Hieronymo. Anno 1687.” A mintául szolgáló kép rajzolója Giovanni Domenico Fontana (?-?) luccai festő, rézmetsző és építész, aki a budai ostrom alatt a császári seregben szolgált, és a Magyarország területén folyó harcokban is jelen volt. Ez magyarázza, hogy az ostromkép felvételi pontja közel esik a császári főhadiszálláshoz. Az 1686-os ostrom már egy, a kortársak között nagyon népszerű, ismert, északkeletről felvett ostromkép másolata, ez foglalja el a kompozíció középső részét.³ A könnyebb felismerhetőség kedvéért a felirat néhány katonai egység és a Duna nevéit is tartalmazza. A felirat Budát is megnevezi Offen (Ofen), ez utalás az esemény ótestamentumi előképére a három, a császárnak engedetlen ifjúval, akik csodálatos módon megszabadultak a tüzes kemencéből,⁴ ahogy Buda is felszabadult a török veszedelemtől. A város épületeit romokban látjuk, a templomok tornyait füstfelhők borítják.

A kompozíció két részét a következő, két angyal által tartott felirat választja el: „Dass du die ganze Christenheit erlediget und erfrewet hast, gleich wie vor zeiten die drey knaben von dem fewrigen...” E felirat utalás arra, hogy a gyermek Jézus Krisztus itt a Szentháromságot képviseli. A kép alsó részének előterében I. Lipót császár és király, valamint nagyszámú családja és udvara ad hálát az isteni segítségért, a háttérben török és magyar katonák nagy tömege harcol egymással. Ezzel szemben a kép égi szférájában csak a Szent Család jelenik meg felhőkön térdelve, az égi szféra legmagasabb pontján a gyermek Jézus látható, mint Jó Pásztor a juhaitól körülvéve. A mennyei szférában Krisztus mellett egy-egy felhőn térdel, és hozzá imádkozik, előtte hódol Szűz Mária és Szent József, személyükre vonatkozó szószalagon felirattal. Jézus fölött a felirat az írásszalagon: „JESU due Getrewer Hirt deiner Schafflein”. Szűz Mária szószalagján: „Wier loben und preysen dich”, Szent Józsefnél „Wier bedancken unss deiner grossen Barmherzikhet” – olvashatjuk. A kép alján a kopás következtében megrongálódott szignatúra látható, bal oldalt a rajzoló nevének néhány betűje, a jobb oldalon a metsző nevéből a „poort” betűk látszanak. A lap jelzésére még visszaterünk.

¹ RÓZSA György: *Budapest régi látképei*. Bp. 1963. 93 a; *Budapest régi látképei*. 2., bővített kiadás, Bp. 1999. 128. sz.

² *Múzeum Antikvárium. XIV. árverés* 2005. december 10. Katalógus 128. sz.

³ RÓZSA: *i. m.* 1963. 27; RÓZSA: *i. m.* 1999. 33, 98. sz.

⁴ *Dániel Könyve* 4, 14. A három ifjú neve: Sadrak, Mesak és Abednego.

A különféle grafikai sokszorosító eljárásokkal létrehozott népszerű grafikák tudományos felhasználása iránti érdeklődésről a 20. század második felétől kezdve beszélhetünk.⁵ A népies röplap-irodalomban általában a vallásos témák szolgáltatják a legtöbb anyagot.⁶ A hagyományosan vallásos Ausztriában és ezen belül Bécsben is ezek feldolgozása viszonylag korán megkezdődött. A röplapok kiadása a szerzetesrendek mellett gyakorlatilag a vallásos társulatok kezében volt. Ide tartozik a szóban forgó röplap is, amely a Szent Jeromosról elnevezett bécsi ferences kolostorban működött Szent Család Társulat, illetve ennek egy kiemelkedő, gazdagabb tagjának kiadása.⁷ Nevét nem találhatjuk meg az ismertebb osztrák biográfiai lexikonokban. A hasonló lapok keletkezését két funkciójuknak megfelelően, kétfelől lehet megközelíteni, az egyik a vallásos, másik a topográfiai téma. A két téma ebben az unikumnak számító lapban szerencsés módon találkozik. Buda visszafoglalása (1686. szeptember 2.) a korabeli Európa számára nagyon fontos volt a török támadás megállításáért. A most közölt lap annak ellenére ismeretlen maradt a kutatás előtt, hogy a felszabadítás visszhangjának összefoglalására történtek kísérletek. Például a Fővárosi Könyvtár könyvtárosa, Zoltán József 1963-ban az egykorú sajtóközlések, valamint a budai jezsuiták naplója nyomán szemléletes képet rajzol az ostrom utolsó napjairól, és beszámol az évfordulók jubileumi megünnepléséről Bécsben és Budán.

„Az örömmámor, amellyel Európa Buda visszavételének hírére fogadta, leírhatatlan volt. Egyik örömnappal a másikat követte: a brandenburgi fejedelemségben éppúgy, mint Brüsszelben, Lübeckben, Milánóban, Nápolyban, Rómában, Prágában, Regensburgban, Moszkvában, Lengyelországban, Angliában és másutt. [...]”

A visszavívás évenként visszatérő budai megünnepléséről három korabeli forrás áll rendelkezésünkre: 1686-tól 1771-ig a budai jezsuiták naplója, 1703-tól a *Wienerisches Diarium* és 1731-től a *Wochentlich zweymal neu ankommender Mercurius* egyes évfolyamai. A visszavívás első évfordulójáról így számol be a jezsuiták „Historiá”-ja:

„1687. szeptember 2-án a keresztény névnek e diadalmas napján, amelyen a múlt évben Buda a császári és bajor fegyverek által a mi kezünkbe visszakerült, ezen esemény évfordulóját ünnepélyesen megültük. A Szentséggel körmenetet tartottunk mennyezet alatt, amelyet a csapatok legkiválóbb tisztjei vittek, a többi tiszt, nemesek és a polgári céheinek részvételével. A császári résznél, azon a helyen ti., amelyet a császáriak legelőször foglaltak el, ágyuk dörgése közben mondtuk el az Ambrus-féle himnuszt (Te Deum-ot). Két nyelven, magyarul és németül tartottunk szónoklatot, amelyeket a körmenetben érkezett pesti nép is meghallgatott. Ezeknek végeztével ugyanolyan rendben tértünk vissza templomunkba, ahol ünnepélyes misében, ágyudörgés mellett adtunk hálát Istennek.”⁸

Térjünk ezek után vissza a szignatúra kérdéséhez. A rajzoló nevét a fennmaradt betűkből sajnos nem lehet megbízható módon megállapítani. A rézmetsző Justus van der Nypoort elég ritka névhasználata, maga a lap és a feliratokat tartó angyalok stílusa, valamint a feliratok írásmódja Nypoortra

⁵ BRÜCKNER, Wolfgang: *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland*. München, 1969. 230–232.

⁶ GUGITZ, Gustav: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch*. Bd. I. Wien, 1955–1958; GUGITZ, Gustav: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch*. Bd. I. Wien, 1955–1958.

⁷ SALIGER, Arthur: *Die Franziskanerkirche St. Hieronymus*. Passau, 2003. A könyvre Walter Krause professzor hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton hálás köszönetemet fejezem ki.

⁸ ZOLTÁN József: *A barokk Pest-Buda élete*. Bp. 1963. 21–23.

vallanak. Amennyiben feltételezzük, hogy a tintaírás nem egykorú a metszettel, hanem későbbi javítás, akkor is el kell ismernünk, hogy a két írás vonalai azonosak.

Justus van der Nypoort nem tartozik a kiemelkedő flamand festők és grafikusok közé.⁹

Bár az utrechti dékán-fiú (szül. 1625 körül, halála helyét és idejét nem ismerjük) a művészi mesterséget becsületesen megtanulta alig ismert nevű kollégától, csak más művészek rajzait sokszorosította, igaz hogy sajátos stílusa jól felismerhető. Legtöbb művében az Ostade és Bega által kifejlesztett paraszt és katonai zsánerfestészet követőjének mutatja magát, ami a 17. században hazájában keresett téma volt. Nem ismerjük indítékát Kelet-Erőpába való költözésének, írott adatok szerint valószínűleg barátja, Folbert von Ouden Allen, aki 1678 óta Bécsben császár udvari festő volt, hatására követte őt Keletre. 1683-ban jelent meg Nagyszombatban (Trnava) az Egyetemi Könyvtár naptára a városban datált jelzéssel, amelynek címlapja ikonográfiailag erős magyar jezsuita hatást mutat, ekkor úgy látszik, már jó magyar kapcsolatai lehettek.¹⁰

Bécsben könnyen beilleszkedett az udvari művészek közé, amit a császári család és az udvar tagjairól készült nagyméretű, mezzotinto portréi is bizonyítanak. Magyar szempontból azonban még fontosabb az a körülmény, hogy részt tudott venni a török elleni felszabadító háború nagy és sikeres csatáinak szemléletes és hiteles megörökítésében, amelyek önállóan és könyvillusztrációként is megjelentek. Elég, ha a két, Johann Martin Lerchhel, illetve Johann Jakob Hoffmannal együtt szignált bécsi ostromképet (1683),¹¹ a párkányi csata mutató ábrázolását (1683) és Esztergom ostromát (1685),¹² vagy Buda monumentális, nyugatról felvett, sikerült ostromképét, amelyet J. M. Lerchhel és J. J. Hoffmannal közösen készített,¹³ említjük.

A művész teljes magyar vonatkozású oeuvrejének feldolgozása még várat magára. Biztos azonban, hogy hatása letagadhatatlan a magyar vedutafestészetben. Műveinek számtalan másolata mutatja, hogy a kortások tetszését nagyon elnyerték. Sok olyan magyar vár van, amelyek képe csak Nypoort változatában ismert, mivel az eredeti épület elpusztulván több képe nem maradt. Ez a megállapítás fokozott mértékben áll Nypoort legfontosabb magyar vonatkozású művére, az 1686-tól a 18. század közepéig Bécsben, és Augsburgban, különböző kiadókánál megjelent *A trónörökös mértankönyve (Ertz-Herzogliche / Handgriffe / Dess / Zirckels vnd Linials, l... Beschrieben von ... Anthoni Ernst Burckhard von Birckenstein. / Wienn / Mit Röm. Käyserl. Majest. Berfreyung. / In Verlegung dess Verfassers. / Gedruckt bey Johann van Ghelen, ANNO M. DC. LXXXVI.)* című munkájára. A könyv tulajdonképpen geometriai példatár, amelynek táj- és zsánerképi díszítései teljesen függetlenek a könyv tudományos tartalmától és csak élnévként kívánták az unalmasnak tartott anyagot. A müncheni Karl Gustav Ambling allegorikus címlapját Nypoort 123 rézkarc-illusztrációja követi, amiből 110 vár- és városkép, amelyek ugyanazon rézlemezek három állapotáról készültek, és amelyek a magyar vedutaanyag legnagyobb és legharmónikusabb együttesét alkotják. Hiánysággként említhetjük a kis méret mellett azt, hogy hitelességük általában nem megbízható. Autopsziáról főleg a dunántúli várakkal és az Esterházy-birtokon fekvő kastélyokkal kapcsolatban beszélhetünk, amelyeknek rajzához Nypoort valamilyen módon Matthias Greischer, Esterházy Pál nádor udvari festője révén juthatott. Ez is azt mutatja, hogy Nypoort Bécsben a legjobb művészi kap-

⁹ HOLLSTEIN, Friedrich W[ilhelm] H[einrich].: *Dutch and Flemish Etchings Engravings and Woodcuts*. Ca 1450–1700. Vol. XIV. Amsterdam, é. n. 185–186. A katalógus hiányos.

¹⁰ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 1. sz.

¹¹ STURMINGER, Walter: *Bibliographie und Ikonographie der Belagerungen Weins*. Graz–Köln, 1946. 3603. és 1681. sz.

¹² LEPOLD Antal: *Esztergom régi látképei*. Bp. 1944. 119., 152. sz.

¹³ RÓZSA György: *i. m.* 1999. 31. sz.

csolatokkal rendelkezett. De a háborús légkör érzékeltetésében és a szegény emberek sorsa iránti érdeklődésben otthonról, korábbi festői munkásságából magával hozott emlékek is segítettek. A magyar történeti ikonográfiában ugyanis bevett gyakorlat volt külföldi minták felhasználásakor a jelenetben szereplő alakokat magyar ruhába öltöztetni.

A Magyarországon is járt holland művész oeuvre-jét olyan unikummal sikerült gazdagítanunk, amely nemcsak a budapesti topográfiai anyagot bővíti, hanem újabb bizonyítéka, hogy a magyar főváros visszafoglalásának szomszédaink értékrendszerében is fontos helye volt.¹⁴

KNAPP ÉVA – RÓZSA GYÖRGY

A Sztankovánszky család könyvei. A Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára őrzetében található nemesi családok iratai értékes és érdekes információkkal szolgálnak nem csak a szűkebb értelemben vett család-, gazdaság- vagy társadalomtörténet tárgyában elmélyülő kutatóknak, hanem a könyv-, illetve könyvtártörténetet és olvasmánykultúrát vizsgáló szakemberek számára is. Az egyes nemesi famíliák levéltárba került irategyüttese¹ a család összességét érintő genealógiákon, különféle okiratokon és szerződéseken, s a családi birtokok gazdasági irányításával kapcsolatos dokumentumokon kívül az egyes családtagok után fennmaradó írásos emlékeket, azaz egyrészt személyes irataikat, levelezéseiket, másrészt, ha volt ilyen, hivatali tevékenységükkel kapcsolatos, valamint a közéletben vállalt feladataik betöltése során keletkező anyagokat is tartalmazták. Az olvasmány- és könyvtörténettel foglalkozók azonban a vegyes iratok közt csemegézve találhatnak elvéve egy-egy többé-kevésbé pontosan felvett, esetleg datálatlan könyvjegyzéket a családi könyvtár állományáról, ahogyan ez a Sztankovánszky család esetében is történt.

Családtörténet²

A sztankováni Sztankovánszky család nevének eredetét a genealógiai szakirodalom³ Liptó vármegyébe vezeti vissza. Itt található a Vág völgyében fekvő, 1425-ben Sztankovánszky János likavai várnagy és utódai részére szolgálatai jutalmaként adományozott Sztankovár falu, amelynek birtoklásában 1426-ban Luxemburg Zsigmond király erősítette meg a családot. Ezek az első fennmaradt adatok a családról. A família 16. századi történetéről mindössze annyit tudunk, hogy 1590-ben kénytelenek voltak Rudolf királyhoz fordulni eredeti birtoklevelük visszapertelésére, s a 17. században sem javultak a királyt „vérrel szolgáló”, katonáskodó életformát folytató család kilátásai.

¹⁴ A szerzők ezúton is köszönetet mondanak a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok dolgozóinak a kutatásban nyújtott segítségért.

¹ *Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai. I–IV.* Sorozatszerkesztő: DOBOS Gyula. Szekszárd, 1999–2002. A Sztankovánszky család iratainak CSERNA Anna által elkészített, palliumokra lebontott jegyzéke a II. kötetben található.

² A családtörténeti bevezetőben szereplő adatok és információk forrása: CSERNA Anna: *A Sztankovánszkyak birtokszerzése*. In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek. IV.* Szerk. Dr. DOBOS Gyula. Szekszárd, 1995. 5–32.

³ KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. X. Bp. 1931. 230–231. (NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. Pest, 1863. 856–857.)

Minden bizonnyal birtokaik elvesztése miatt hagyták el a család Liptó megyei fészket, s telepedtek le Győr városában Cserna Anna szerint „érvényesülés szándékával, vagy talán rokonság kedvéért”.⁴ Sztankovánszky András felismerte, hogy a törökelleni harcok lezárultával életpályát kell váltani, s így megfelelő végzettség birtokában előbb 1696-ban elnyerte a győri káptalan jegyzői tisztjét, majd 1719-ben Győr és Veszprém vármegye főjegyzői hivatalát. A vármegye egyetlen fizetett tisztségviselőjének anyagi helyzetét és társadalmi tekintélyét tovább erősítette a következő évben, azaz 1720-ban Horváth Juliannával kötött házassága, hiszen apósa, Horváth Ferenc pápai vajda, anyósa pedig a kiterjedt birtokokkal rendelkező lengyeltóti Lengyel család⁵ leszármazottja volt. A család újkori tündöklését megalapozó, s felesége révén Pápan házast, s birtokot szerző Sztankovánszky András tovább emelkedett a megyei hivatali ranglétrán, s 1724-ben helyettes, két év múlva, 1726-ban első alispán, majd 1728-ban Veszprém megye követe lesz.

A Sztankovánszky család azonban, minthogy a Veszprém megyei birtokok mérete messze elmaradt a Tolna megyében egy tagban fekvő földek nagyságától, 1724-ben családi egyezség és birtokcsere folytán megszerezte a kajdaci határt, illetve annak a Horváth család tulajdonát képező részét, azaz felét, s lettek a megye új birtokosai. A Sztankovánszkyak birtokszerzése a 18. század első felében a török hódoltság alól felszabaduló megyében nem egyedülálló. A régi birtokosok mellett vagy helyett nemesi famíliák egész sora vetette meg lábát ekkor Tolna megyében vagy az uralkodótól a török elleni harcokban való állhatatos részvétel jutalmaként adományozott birtokokon (így lettek megyei földesurak pl. a Monasterly, Festetics, Petrovszky, Styrum-Lymburg, Mercy, Sinzendorf családok tagjai), vagy birtokvásárlással, illetve családi kapcsolatok (házasságkötés, öröklés) révén szereztek földet, ahogyan mások mellett Sztankovánszky András is tette ezt. Nem csak hivatalnokként, hanem földesúrként is érdemeket szerzett a török háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc pusztításai következtében elnéptelenedett, s 1719-től újratelepített Kajdacson.

A család Tolna megyei társadalmi státusa András gyermekeinek házasságkötései folytán erősödtek meg. Pál 1752-ben azt a Bezerédj Klárát vette feleségül, aki révén nem csak újabb birtokokkal gyarapodott a család vagyona, hanem rokonságba került több tekintélyes Tolna megyei nemesi famíliával, így a Döry és Gindly családdal, s a hivatali pályán egészen a helyettes alispáni tisztig jutott. 1754-ben kérésére Tolna és Baranya vármegyékben kihirdették nemességét. Sztankovánszky András két lánya közül Judit nem ment férjhez, míg Jusztina, Pál testvéréhez hasonlóan egy másik befolyásos megyei családba, a Bonyhád központú, kiterjedt uradalommal rendelkező Perczel családba került Perczel Tamással kötött nászával.

A 19. században tehát egyrészt birtokaik, másrészt pedig a Tolna megyei nemesi elittel való családi kapcsolatok, házasságkötések folytán kialakuló nexusok következtében tekintélyes család lett a Sztankovánszky família.

A Sztankovánszky család könyvjegyzékei

A család levéltárba került iratai közt található két könyvjegyzéket⁶ néhány soros bevezető után, tüzetes elemzés, s egyelőre könyvészeti hivatkozások nélkül tesszük közzé.

⁴ CSERNA Anna: *i. h.* 10.

⁵ A lengyeltóti Lengyel és Horváth családnak Győr, Veszprém, Moson, Komárom, Baranya és Tolna megyében voltak birtokai.

⁶ Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (TMÖL) XIII/19 Sztankovánszky család iratai 29. d. 7. pallium Könyvek jegyzéke